

УДК 340.342

Корчевна Л.О.,

доктор юридичних наук, професор,

завідуюча кафедри конституційного права і правосуддя

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ДО ПИТАННЯ ПРО САМОДОСТАТНЮ МОТИВАЦІЮ У СФЕРІ ПРАВА

Демократична трансформація України у ліберально-демократичну і соціально-правову державу обумовлює необхідність дослідження принципів і цінностей нової реальності, яка виникає і розвивається в українському суспільстві сьогодні. Однією з таких "нових реалій" у теорії і практиці українського права є проблема самодостатньої мотивації.

У зв'язку з ним виникає питання: чи існує плідний і креативний досвід вирішення названої проблеми в історії права, і якщо існує, то чи не варто ним скористатися, бо справжні теорії завжди сучасні, навіть коли віддалені від нас часом?

З огляду на сказане, завдання цієї статті полягає в тому, щоб дослідити вирішення зазначеної проблеми з точки зору психологічного вчення про право. у такому контексті проблема самодостатньої мотивації у праві сучасними українськими правознавцями ще не досліджувалася.

Згідно з психологічним вченням про право, природу права утворюють бланкетні емоції, які нормують поведінку у правовій сфері [1, с. 39–57]. Виходячи з цього засадничого положення, очевидно, що розв'язання проблеми самодостатньої мотивації психологи права пов'язують з вченням про бланкетні емоції. Бланкетні¹ емоції й утворюють "автономну мотивацію" у праві.

Істотно те, що Лев Петражицький і його учні обстоюють теорію права у зв'язку з теорією моралі. Усі етичні явища вони поділяють на імперативно-атрибутивні (право) і суто імперативні (мораль). Етичні і правові емоції мають деякі спільні риси, що дозволяє виявити один, вищий, охоплюючий і ті, і другі імпульсії, клас емоцій. Цей вищий, родовий клас імпульсій Петражицький називає емоціями обов'язку, належного, або етичними емоціями. Емоції обов'язку переживаються нами і спрямовують нашу поведінку [1, с. 39–45]. у ньому зв'язку Петражицький говорить про "самодостатню, автономну мотивацію", "нормативні судження", "життя духу", "ідеальну свідомість". Тож спільною ознакою моралі і права є нормативність.

Складовими елементами етичних емоцій в своєрідні пасивно-активні переживання, специфічні імпульсії. Такі емоції відзначаються наступними характерними властивостями:

1. Відповідні збудження і наміри мають своєрідний містично-авторитетний характер. Ці імпульсії походять ніби з затаєного, відмінного від нашого буденного "я", джерела ("голос Божий", "голос совісті", "слухатися", "боятися совісті" і т.п.).

¹ Бланкетний - від фр. blanc - "білий", перен. - "порожній". Бланкетна норма - правова норма, яка надає державним органам, посадовим особам право самостійно встановлювати норми поведінки.

На думку Петражицького, чудово, що вказані особливості етичних моторних подразнень впливають на мислення філософів і вчених і визначають характер і напрямки їх інтелектуальної творчості у галузі етики. Основоположник моральної філософії Сократ говорив, як відомо, про вищий дух, демона, який підказує йому, яким чином він має поводитися. Геніальний мислитель, якого визнають найвидатнішим представником моральної, філософії нового часу, Кант обрав засадою свого вчення про мораль метафізичне положення про існування особливого двійника до нашого емпіричного "я". Інтелігібельне "я" звертається до емпіричного "я" з своїми вказівками. Таку ж роль в ученнях інших філософів відіграють подібні різні метафізичні сутності: "природа", яку уявляють як вищу істоту, світовий "розум", "об'єктивний дух" і т.п. Таким же є уявлення історичної школи юристів і різних сучасних юристів і моралістів про "народний дух", "загальну волю", "інстинкт роду", причому "рід", "загальна воля" уявляються чимось наділеним вищим авторитетом і піднесеним над індивідом і його індивідуальною волею [1, с. 48].

2. Для етичних емоцій характерно й те, що вони переживаються як внутрішня перепона свободі, як своєрідна перешкода для вільного вибору і неухильний тиск до заданої поведінки. у цьому відношенні етичні емоції подібні до наказів або заборон. За Кантом, метафізичний двійник звертається до нашого я з "категоричним імперативом" і т.п. [1, с. 47–56].

У результаті, Петражицький констатує, що в минулі століття філософи, моралісти і юристи вірили в існування всезагальних, вічних і незмінних обов'язків і норм; теперішні в це не вірять, вони вірять лише в існування часових і місцевих обов'язків і норм. Зокрема, нові юристи дивляться на учення минулих філософів права про існування поряд з часовими і місцевими нормами права ще іншого, незалежного від певних звичаїв і місцевого законодавства, вічного і незмінного права, як на якусь нісенітницю, дивну помилку. На їх думку, існують тільки позитивні, місцеві і часові правові обов'язки і норми права [1, с. 56–57]. Цими міркуваннями мислитель розпочинає критику теорії позитивного права, а далі у виокремленому ним §16 під назвою "Непридатність права у юридичному смислі. у якості засади для побудови наукової теорії права" ця критика досягає неабиякої витонченості і гостроти.

Усе це говорить на користь наступної тези: головним джерелом гуманітарних цінностей для Петражицького і його учнів була успадкована традиція у сфері права. у Давній Греції не лише були відкриті особиста свобода і приватна власність, але і виявлено, що вони невіддільні одне від одного. Це відкриття привело до створення першої цивілізації вільних людей. у Римі на основі приватного права було створено порядок, який гарантував римським громадянам самореалізацію в умовах свободи і рівності. На основі приватної власності могла виявлятися приватна ініціатива, яка через приватну автономію вела до самостійного договірної формування приватних життєвих стосунків. Римська юриспруденція сформулировала і конкретизувала етичні вимоги, необхідні для здійснення правової автономії. До числа таких вимог увійшли норми *bona fides* (добра воля), *boni mores* (добросовість), *aeguitas* (рівність, справедливість, благородство), без яких неможливо було спільно жити вільним і рівним індивідам у суспільстві.

У своїх працях *bona fides* в цивільному праві", «До питання про суспільний ідеал і відродження природного права", "Теорія права і держави у зв'язку з теорією моралі" Петражицький обстоює думку про те, що право зобов'язане своїм походженням індивідуальній ініціативі і договірному началу. Особистість у собі самій носить свої права і власними силами виборює їх і реалізує. Очевидно, що йдеться про природне право, сутністю якого є притаманне людині уявлення про належне, яке практично виявляється у прагненні змінити існуюче [2, с. 12–44; 3, с. 42–84].

На формулі *bona fides* ґрунтувалося право преторів Риму. у цьому зв'язку Петражицький звертає увагу на два типи судових процесів, коли судді орієнтувалися на правила *jus civile* (Закони XII таблиць і Закони народних зборів) і коли орієнтувалися на право преторів (*jus honorarium*). Унаслідок едиктів преторів у римському праві виникла видатна формулярна система права. Формула *bona fides* стала ефективним методом формування права і у такий спосіб удосконалення цивільного права [2].

З сказаного випливає, що у формулах *bona fides*, *boni mores*, *aeguitas* укорінена сутність природного права і самодостатньої у ньому мотивації.

За г.Гурвічем, Петражицький проголосив "відродження природного права задовго до того, як це зробив р.Штаммлер – у Німеччині, Ф.Жені – у Франції і П.Новгородцев – у Росії" [4, с. 341]. За влучним висловлюванням Гурвіча». Більшість теорій природного права говорять, власне, про "інтуїтивне право", яке протистоїть "формальному праву". І далі: ... Весь напрямок "відродженого природного права" є не чимось іншим, як інтуїтивним правом, яке обґрунтовує свою зобов'язуючу силу безпосередньо константинованими "нормативними фактами". Якраз реальність нормативних фактів утворює підставу зобов'язуючої сили права, яке характеризується як «природне» [4, с.136, 161].

Все це засвідчує про безпосередній зв'язок психологічної теорії права з природно–правовим вченням. Точками співпадання обох теорій щонайперше є інтуїтивне право і нормативні факти.

Плідним опрацюванням проблеми самодостатньої мотивації у сфері права характеризується творчість М.Тімашова. Цей психолог права подібно до Петражицького і Гурвіча сутність права вбачає у правовому переживанні. у своїх працях "Сутність права" і "Право як колективно–психологічна реальність" Тімашов доводить, що таке переживання – це первісна, безпосередня і далі неподільна реальність. Цю правову реальність мислитель зводить до переживання імперативу "ти мусиш", як у моралі (релігійній чи світській), і у різних гілках звичок. На ранніх стадіях культури це "ти мусиш" ще не диференційовано, ще не може бути з впевненістю віднесено подальшим аналізом саме до праве, моралі чи звичок. Задача аналізу, за Тімашовим, в тому, щоб знати чинник, який диференціює. Він вважає, що знаходиться він не у змісті конкретного зобов'язання, і не у смислі його, а в одній обставині – у визнанні і підтримці з боку влади (не обов'язково державної). Явище влади таке ж первісне і неподільне, як і переживання "ти мусиш". з комбінації цих двох первинних даностей і виникає право, явище лише вторинне, яке не має власного "логосу" [5, с.120–138; 6,с. 36–54].

Тімашов відзначає наступне: "Моє розуміння права, як і пропонує Гурвіч, відає данину двоприродності права, його причетності і світу фактів (сущого), і світу цінностей (належного). Гурвіч вбачає цю двоприродність у визнанні нормативних, тобто ціннісних актів, я – у дієвості (факт) норми (цінність)" [5, с. 58–86]. В іншому місці своєї праці Тімашов знову наголошує: "...Право занурено у життя, будучи по суті двоприродним, відносячись і до світу цінностей, і до світу фактів [5, с.141].

Як і Гурвіч, Тімашов вважає, що у дієвому визнанні цінності укорінений "стрижень" права. Це приводить до висновку, що теорія права має бути теорією цінностей і оцінок. Ка тій підставі, що наука без-оціночна, цінності і оцінки є проблемою етики.

У такий спосіб Тімашов вирішує проблему легітимації права. Жодна норма права, навіть свobodного і динамічного, не в змозі бути самодостатньою. Вона вимагає обґрунтування своєї обов'язкової сили – нормативного факту, який передує їй і безпосередньо втілюючого цінності у чуттєво розпізнаваному факті. Бо будь-яка норма ґрунтується на цінності, яка їй передує. Тож, за зовнішніми законодавчими нормами перебувають живі цінності, які здатні, у випадку необхідності, породжувати усе нові і нові норми для вирішення справ, що виникають.

Висновок з міркувань Тімашова той, що підставою самодостатньої мотивації у сфері права є переживання етичного імперативу "ти мусиш". Право має відображати духовні цінності, насамперед, такі як, свобода воля, честь, гідність, справедливість, власність, договір, згода безпека, мир. Усі ці засадничі цінності привносить у право етика як нормативне вчення про обов'язки, вони й утворюють його "логос".

На індивідуальній свідомості, як сутності права акцентує увагу М.Чижов. Як прибічник психологічного вчення про право, цей правознавець наголошує на необхідності для людини усвідомити самій, що справжнє право висновується тільки з глибини ті власної духовної гідності. Брати коріння права іззовні і прагнути, щоб воно в нас пустило паросток, відносити право – явище власної свідомості та розумної волі – до творення держави, є хибною думкою, бо очевидно, усе, що з'явилося іззовні, для нас, як чуже, завжди буде зовнішньою силою, обмеженням і утиском. На цій цілком психологічній підставі Чижов опрацьовує вчення про різні джерела права [7].

Тепер важливо акцентувати увагу на інтуїтивному праві. Те, що свою психологічну теорію права Петражицький назвав емотивною і інтуїтивною, має глибокі підстави. Ці підстави можна виразно простежити, якщо проаналізувати співвідношення інтуїтивного і позитивного права. Інтуїтивним правом є усвідомлення і переживання власної духовної гідності, честі, свободи вибору. Таке переживання є індивідуальним переживанням кожного. Воно існує в нас, а не поза нами. Проте, це є власним, індивідуальним переживанням кожним духовних, позачасових цінностей. Гідність людини, її самостійність, її самовизначення – це первісні і головні елементи права, які утворюють у ньому самодостатню мотивацію.

На цій підставі, інтуїтивні норми істинні, правильні самі по собі, тоді як позитивні норми мають умовне значення. Інтуїтивні норми є вищим критерієм для оцінки позитивних норм, для заперечення їх у разі невідповідності їх змісту інтуї-

тивних норм. з цим пов'язана здатність інтуїтивного права досягати вищого емоційного стану, високого ентузіазму. Емоційна життєвість, інтенсивність правових емоцій у сфері інтуїтивного права вища, ніж у сфері позитивного права. Якщо так, то і мотиваційна дія свідомості свого обов'язку – права другого (пасивно-правова мотивація) і активної свідомості свого права (активно-правова мотивація), а, відтак, відповідна виховна дія мають бути у сфері інтуїтивного права сильнішими, ніж у сфері позитивного права [1, с.377–407]. з особливою виразністю це можна спостерігати у сфері приватної власності, де індивід усвідомлює і переживає себе господарем "свого" майна і своєї справи і діє відповідно до цього усвідомлення і переживання "свого".

У сфері приватного права головна роль належить абсолютним природним правам. Засаду приватного права складає принцип: *noli me tangere* – ніхто не сміє чіпати мене і мого і втручатися в мої справи, усі зобов'язані стримуватися від зазіхань і миритися з моїм волевиявленням у моїй сфері. Зрозуміло, що тут йдеться про власну духовну гідність, честь, тілесну недоторканість, власність індивіда. Другий головний принцип – *pacta servanda junt* – слід дотримуватися договорів, а у разі їх порушення діє похідний фундаментальний принцип відшкодування збитків [1, с. 586–587].

У результаті, Петражицький доходить висновку про те, що емоції є "нормативними", тобто нормами, принципами поведінки. Сфера права і моралі і є специфічним місцем нормативних або бланкетних емоцій і, відповідно, самодостатньої, автономної мотивації.

Насамкінець, про неабияк важливе відкриття у психогенетиці, яке підтвердило феномен інтуїції², а, отже, і інтуїтивного права.

Йдеться про відкриття генетичного коду – дискусійного досягнення людського розуму у пізнанні розвитку життя. Якщо еволюційне теорія допомогла зрозуміти історію життя, то не менш важливо було зрозуміти саме джерело життя. Відкриття генетичного коду дозволило виразно пояснити і описати феномени репродукції, спадковості, варіації і мутацій. Виявилось, що цією універсальною мовою "говорять" усі організми – від вірусів і бактерій до тварин і людини. Це стало найважливішим етапом у вивченні феномену життя і його вражаюче розумної основи.

Природу генетичного коду можна виразити формулою: при поділі клітина є копією або репродукцією попередньої клітини. Відтак, ключем до розуміння генетичного коду є самовідтворенню [8, с. 653–659].

Які філософсько-методологічні висновки випливають з питання про генетичний код людини?

Генетичний код – це спадковість. Спадковість виражає себе у психогенетичній пам'яті. Феноменологи довели, що маючи справу з пам'яттю, ми перебуваємо у сфері духу. Пам'ять є і виявом інтуїції.

Як відомо, теоретики емотивної психології обстоювали троїсту природу людини, а саме те, що тілу властива відчуття, душі – прагнення, а духу – начала. Інтелектуальні емоції, включно і ейдетична інтуїція або редукція, цілісні.

² Інтуїція (від лат. intuition - уважно дивлюсь) - 1) здатність безпосереднього розпізнавання істини без обґрунтування доказами; 2) здогад, проникливість, що ґрунтується на попередньому досвіді.

Відтак, точкою співпадання емотивної психології і психогенетики є дух людини як творча і гранична у ній енергія. Розвинена, зріла свідомість, включно і правова, це сфера духовності.

Тож, генетичний код як пам'ять по своїй філософсько-методологічній суті є феноменолого-ейдетичною редукцією, або поверненням до витоків. у результаті, відкриття генетичного коду підтвердило феномен інтуїції, а, отже, і інтуїтивного права. Таке підтвердження важливе, оскільки проблема самодостатньої мотивації – це сфера інтуїтивного права.

Підіб'ємо підсумок, який впливає з наведеного вище критичного аналізу.

У нашій оцінювальній діяльності ми постійно зустрічаємося з мотиваціями не лише похідними, але і первісними, самодостатніми.

Дещо ми вважаємо цінним тому, що воно цінне у собі – самоцінне. у наших подібних оцінках і виявляються безумовні цінності. Даність, з якою ми їх угледіли, має характер істинної достовірності. Тому пізнання цінності самоочевидне. у межах пізнання цінностей можливо знаходити низку апріорних і достовірних аксіом.

У сфері права такими апріорними і достовірними аксіомами є гідність людини, її самостійність, її самовизначення. Ці чинники – первісні і головні елементи права, які і утворюють у ньому самодостатню мотивацію.

Перспективу подальшого опрацювання обраної проблеми складають такі питання, як самодостатня мотивація у зв'язку з відкриттям генетичного коду людини, роль самодостатньої мотивації у вирішенні проблеми антиномій у сфері права, самодостатня мотивація як засадничий елемент теорії легітимації держави і права.

Література

1. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л.И. Петражицкий. – СПб.: "Лань", 2000. – 608 с.
2. Петражицкий Л.И. *Vona fides* в гражданском праве / Л.И. Петражицкий. – СПб., «Право», 1899, № 7–8.
3. Петражицкий Л.И. К вопросу о социальном идеале и возрождении естественного права / Л.И. Петражицкий. – СПб., 1903. – 338 с.
4. Гурвич г.Д. Философия и социология права: Избранные сочинения / г.Д. Гурвич. – СПб.: Изд. Дом С. – Петерб. гос. ун-та. – 2004. – 848 с.
5. Тимашов Н.С. Сущность права. По поводу новой книги профессора г.Д. Гурвича / Вестник Русского Юридического Общества «Закон и суд», 1935, № 5. – С. 114–143.
6. Тимашов Н.С. Право как коллективно-психологическая реальность /Труды русского ученого за границей/. Т. 2., Берлин, 1922. – 366 с.
7. Чижов Н.П. Источники права / Н.П. Чижов. – М. – 1906. – 386 с.
8. Д. Реале, Д. Антисери. Западная философия от истоков до наших дней. Том 4. От романтизма до наших дней. – ТОО ТК «Петраполис», СПб., 1997. – 880 с.

Анотація

Корчевна Л.О. До питання про самодостатню мотивацію у сфері права. – Стаття.

У статті досліджується проблема самодостатньої мотивації з точки зору психологічного вчення про право. Вивчаються характерні властивості етичних емоцій, окрема увага приділяється інтуїтивному праву. Робиться висновок, що гід-

ність людини, її самостійність, її самовизначення утворюють у праві самодостатню мотивацію.

Ключові слова: мотивація, самодостатня мотивація, право, етичні емоції.

Аннотация

Корчевна Л.А. К вопросу о самодостаточной мотивации в сфере права. – Статья.

В статье исследуется проблема самодостаточной мотивации с точки зрения психологического учения о праве. Изучаются характерные свойства этических эмоций, особое внимание уделяется интуитивному праву. Делается вывод, что достоинство человека, его самостоятельность, ее самоопределение образуют в праве самодостаточную мотивацию.

Ключевые слова: мотивация, самодостаточная мотивация, право, этические эмоции.

Annotation

Liubov O. Korchevna. On the issue of self-sufficient motivation in the field of law – Article.

The paper investigates the problem of self-sustaining motivation in terms of the psychological theory of law. Characteristic properties of ethic emotions are studied. It is concluded that human dignity, autonomy, self-determination form sufficient motivation in the law.

Key words: motivation, self-sufficient motivation, law, ethical emotion.